

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA İTİLÂF DEVLETLERİ'NİN BOĞAZLARI VE İSTANBUL'U İŞGÂL PLANLARI*

 Aleksandr VİTOL^a

 Çev. Eray AKÇAY^b

Öz

Bu makalede, elbette Rusya da dâhil olmak üzere, İtilâf Devletleri'nin Çanakkale ve İstanbul boğazlarını ele geçirme ve bu minvâl üzere Osmanlı Türkiye'sinin o zamânki başkenti olan İstanbul'u işgâl etme planları ele alınmıştır.

Bilindiği üzere kadîm zamânlardan günümüze gelinceye dek İstanbul ve Çanakkale boğazlarına hâkim olma düşüncesi güçlü devletlerin hep hayâllerini süslemiştir. “Sıcak” ve “soğuk” denizleri birbirine bağlayan bu boğazlar bilhâssa Karadeniz'e kıyısı olan tüm devletler için, tâbiri câizse, dünyaya açıldıkları yegâne “kapı” olmuştur. Stratejik öneme sahip olan bu deniz yollarını yönetmek zor ve tehlikeli olsa da tarih boyunca onlara hükmeden devletler uluslararası siyaset ve ticarete her zamân söz sahibi olmuştur. Tarihin çeşitli dönemlerinde gerek Doğu Roma İmparatorluğu gerekse Osmanlı İmparatorluğu dünya ticaretine yön veren bu kilit noktanın anahtarını elinde tutmak için bazen ağır bedeller ödemek zorunda kalmışlardır. Nitekim I. Dünya Savaşı sırasında Boğazlara hâkim olmanın ne denli önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmış ve kanıtlanmıştır. Öyle ki Türkler tarafından Çanakkale'de yapılan başarılı savunma ve akabinde Rusya'da meydana gelen Bolşevik Devrimi hem I. Dünya Savaşı'nın hem de bu bağlamda tarihin seyrini değiştirmiştir. O zamânlar Boğazları aşamayan İtilâf Devletleri Bolşeviklere karşı Rus imparatoruna yardım ulaştıramamıştır.

Bu makale iki bölümden ve sonuçtan müteşekkildir. Çalışmanın birinci bölümünde Çanakkale-Gelibolu çıkarması arifesinde ve sırasında İtilâf ve İttifâk Devletleri'nin durumları özetlenmeye çalışıldı. Ayrıca yine bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifâk Devletleri safına katılmasının temel nedenlerine ışık tutulmaya gayret sarf edildi. Makalenin ikinci bölümünde ise Rusya ve Boğaz harekâtı planları konu edinildi. Bu kapsamda Rus İmparatorluğu'nun Boğazlar üzerine yapmayı planladığı askerî harekâtlardan ve Amiral Aleksandr Vasilyeviç Kolçak'ın bazı askerî faaliyetlerinden bahsedildi.

Anahtar kelimeler: Türkiye ve Rusya Târîhi, I. Dünya Savaşı, İtilâf ve İttifâk devletleri, Boğazları işgâl planları, Amiral Aleksandr Vasileviç Kolçak.

* Makalede rakamla gösterilen tüm dipnotlar yazara, * işareti ile “Ç.N.:" şeklinde belirtilen notlar ise çevirmene aittir.

^a Dr., Kıdemli araştırmacı, Rusya Bilimler Akademisi Şark Yazmaları Enstitüsü, St. Petersburg/Rusya, avitol@mail.ru

^b Doktora Öğrencisi, St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Şarkiyât Fakültesi, Yakın Doğu Ülkeleri Târîhi Bölümü, St. Petersburg/Rusya, eray-akcay@hotmail.com

THE FIRST WORLD WAR: THE ENTENTE'S PLANS TO SEIZE THE STRAITS AND ISTANBUL

Abstract

In this article, the plans of the Entente Powers, of course including Russia, to seize the Dardanelles and the Bosphorus Straits and to occupy Istanbul, which was the capital of Ottoman Turkey at that time, are discussed.

As it is known, the idea of dominating the Bosphorus and Dardanelles Straits, from ancient times to the present day has always adorned the dreams of many powerful states. These straits, connecting the “warm” and “cold” seas, especially for all the states that have a coast to the Black Sea, so to speak, are known to be the only “gateway” to the world. Although it is difficult and dangerous to manage these strategically important sea routes, the states that have ruled them throughout history have always had a say in international politics and trade. In various periods of history, both the Eastern Roman Empire and the Ottoman Empire sometimes had to pay a heavy price to hold the key to this key point that steered world trade. In fact, the importance of dominating the Straits during the First World War was once again revealed and proven. So much so that the successful defense in Gallipoli by the Turks and the subsequent Bolshevik Revolution in Russia changed the course of both World War I and history in this context. At that time the Entente Powers, who could not cross the Straits, could not help the Russian Emperor against the Bolsheviks.

The article consists of two parts and a conclusion. In the first part of the study, the situations of the Entente and Allied Powers on the eve and during the Dardanelles-Gallipoli Operation was attempted to summarize. In addition, in this section, an effort was made to clarify the main reasons for Ottoman Empire joining the Allied Powers. In the second part, the subject of Russia and the Bosphorus operation plans was discussed. In this context, the operations that Russian Empire was planning to carry out on the Straits and some military activities of Admiral Alexander Vasilyevich Kolchak were mentioned.

Keywords: History of Turkey and Russia, The First World War, Entente and Central Powers, Plans to Seize the Straits, Admiral Alexander Vasilyevich Kolchak.

ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА: ПЛАНЫ АНТАНТЫ ЗАХВАТИТЬ ПРОЛИВЫ И СТАМБУЛ

Аннотация

Статья посвящена планам государств Антанты – в том числе, конечно, и России, по овладению проливами Дарданеллы и Босфор и, соответственно, занятию столицы османской Турции того времени, Стамбула.

Как известно, идея господства над проливами Босфор и Дарданеллы с древних времен до наших дней не давали покоя могущественным государствам. Эти проливы, соединяющие «теплое» и «холодное» моря, можно сказать, являются единственными «воротами» в мир для всех государств, имеющих выход к Черному морю. Хотя управлять этими стратегически важными морскими путями сложно и опасно, государства, которые правили ими в течении всей истории, всегда имели вес в международной политике и торговле. На протяжении веков как Восточная Римская

imperiya, tak i Turçia, inođa doroo ğlatili za vladeniem klyuchom k etoi vajnejšej toçke, kotoraja okazivala znaçitelnoe vlijanie na vsju mirovju toroovlju. Sobstvenno ğovora, vajnost vladuçestva nad prolivami vovrema I Mirovoi vojny byla eše raz prodemonstrirovana i dokazana. Tak, uspešnaa oboroona turok v Gallipolii i bolševistkaa revolyucija, proizošedšaja v Rossii vposledstvii, izmieniili kak hod I Mirovoi vojny, tak i, v etom kontekste, hod istorii. Deržavy Antanty, kotorie ne mogli perejti çerez prolivy, byli ne v silah pomuç rossijskomu imperatoru spravitsja s bolševikami.

Statja sostoit iz dvux çastei i zakljuçeniya. V pervoi çasti issledovaniya byla predprinjata popytka rezjumirovat položenie Antanty i Centralnyh deržav nakanune i vo vremena Darđanellesko-Gallipolijskoj operacii, a takže projašnit osnovnye priçiny prisoeđineniya Osmanской imperii k Centralnym deržavam. Vo vtoroi çasti issledovaniya raskryvaetsja tema «Rossia i plany Bosforских operacij». V etom kontekste upomiňajutsja operacii, kotorie Rossijskaja imperija planirovala provesti v Prolivah, i rjad voennyh dejstvii admirala Aleksandra Vasильевичa Kolçaka.

Ключевые слова: История Турции и России, Первая Мировая война, Антанта и Центральные державы, планы захвата проливов, Адмирал Александр Васильевич Колчак.

1) Çanakkale-Gelibolu Çıkarması Arifesinde ve Sırasında İtilâf ve İttifâk Devletleri

I. Dünya Savaşı'nın alevi harlanırken Rusya, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, tüm müttefikleriyle beraber “Şark Meselesi”ni ortadan kaldırmak için “nihâ” karârı verdiler. Bilindiği üzere Fransa Ortadoğu'da ayrıcalıklı “haklara” sahipti. Bu bağlamda Haçlı seferlerini, Napolyon'un Mısır'ı işğalini, Cezayir'i, Suriye'ye müdâhalesini hatırlatmakta fayda var. Hattâ Kırım Savaşı sırasında Fransa ve İngiltere, Rusya topraklarına girdiler. Bu sırada sadece Sivastopol'ü ele geçirmeye değil, aynı zamânda Kuzey, Baltık ve Uzak Doğu'daki deniz kalelerini de imhâ etmeye çalıştular.

I. Dünya Savaşı'na doğru, her ne kadar kapısı İngilizlerin elindeki Cebelitarık Kalesi tarafından tutuluyorduysa da Akdeniz, Fransa'nın “nüfuz alanı” olarak kabul edilirdi. İngiltere ise Malta, Kıbrıs adalarını ve kanallarıyla birlikte Süveyş bölgesini elinde tutuyordu. “Türk” Boğazları, yani Çanakkale ve İstanbul Boğazları, ise Türkiye'ye* aitti. Fakat Rusya'ya oldukça yakın bir konumda bulunan bu Boğazlar, onun doğrudan politik ve ekonomik çıkarlarına etki ediyordu. Rus diplomasisi ancak 1833 yılında İstanbul yakınlarındaki Hünkâr İskeleyi¹ semtinde, sultânının isteği üzerine Türkiye ile bir antlaşma imzaladı.² Antlaşmaya göre Karadeniz'e yalnızca Rus ve Türk savaş gemileri serbestçe girebilecekti. Böylece, yapılan antlaşma Doğu Karadeniz sahillerini düşman

* Ç.N.: Eski devirlerden başlamak üzere Rus literatüründe Osmanlı İmparatorluğu'ndan ekseriyetle Turçia/Turtsiya/Türkiye diye bahsedilmektedir. Makalenin çevirisinde yazarın bu kullanımına sadık kalınmıştır.

¹ Hünkâr İskeleyi “Императорская пристань/İmperatorskaya Pristan/İmparatorluk İskeleyi” anlamına gelmektedir.

² Bu olayın (Türkiye'nin kurtuluşu ve Rus donanmasının barışçıl bir şekilde ayrılması) şerefine günümüze ulaşan, ancak özel mülkiyete dâhil bir arâzide olduğu için erişilemeyen, bir anıt dikildi.

tecavüzünden koruyordu. Bu antlaşma, Rus diplomasisinin ciddi bir başarısı olup Türk sultânını da âsî Mısırlılardan kurtardı. Antlaşma sadece 8 yıl yürürlükte kalabildi. Ancak Rusya hem bu antlaşmadan hem de 1812'de I. Vatan Savaşı'nda* kazanılan zaferden ötürü 1853-1856 yıllarında Kırım'da Fransa, İngiltere, Sardinya ve Türkiye'nin müdâhalesiyle ve Karadeniz'de donanma bulundurmama yasağıyla "cezâlandırıldı".

Rusya ancak 1871 yılında Karadeniz donanmasını yeniden inşâ etme hakkını elde edebildi ve Nikolayev şehrinde askerî gemilerin yapımına başlayabildi. Yine 1869'da, pervaneli zırhlı Karadeniz yelkenlisi "Psezuante", Kontramiral* N. N. Butakov'un bayrağı altındaki Baltık süratli deniz zırhlısı* "Yahont" ile birlikte 40'tan fazla bandıralı beynelmilel donanmanın bir parçası olarak Süveyş Kanalı'nın açılışı münâsebetiyle yapılan kutlamalara katıldı.³ Bu yeni kanaldan Rus gemilerinin – henüz büyük olmayanları – Kızıl Deniz'e geçtiler. Böylelikle Karadeniz, Akdeniz'deki "çıkılmazdan" kurtularak Hint ve Pasifik okyanuslarına giden Rus deniz yollarının başlangıç noktası hâline geldi.⁴ Bilindiği üzere, 1904-1905'te Japonya ile yapılan savaş sırasında, hâlihâzırda kayda değer ölçüde tahkîm edilmiş Rus Karadeniz Donanması Uzak Doğu'daki çarpışmalarda yer alamadı ve Rusya'nın, Baltık Donanması'na güvenmekten başka seçeneği kalmadı. Hattâ belki de bu sâyede Rusya, I. Dünya Savaşı öncesinde Karadeniz'deki kuvvetlerini muhâfaza edebilmişti.

İngiltere'ye gelecek olursak, 1880'lerde Akdeniz'deki varlığını mühim ölçüde arttırmış ve Mısır ile yoğun bir şekilde "meşgûl oluyordu". 1875 yılında Süveyş Kanalı'nın kontrol hissesi Fransa'dan, onun ayağını kaydırıp ikinci plana atmayı başaran İngiltere'ye geçti. Sözde hâlâ İstanbul'a tâbi görünen Mısır daha da keyfî hareket etmeye başlamıştı. İngiltere'nin rakîbi olan Fransa ve Türkiye, İngiltere'nin Mısır'ı tahliyesi konusunu defaâtle gündeme getirdilerse de İngiltere buradaki varlığını sürdürmek için sürekli mâzeretler üretti.

1882'de İngiltere, Mısır'da Ahmed Urâbî önderliğindeki ayaklanmadan istifâde ederek, "idârenin tesîsi" bahânesiyle 22 bin kişilik askerî birliğini Kıbrıs'tan Süveyş'e çıkardı. İngiliz filosu, başarılı bir şekilde İskenderiye'nin kıyı tahkîmâtının üstesinden geldi.⁵ 15 Eylül 1882'de Mısır'ın başkenti Kâhire, İngilizler tarafından ele geçirildi⁶ ve Londra'nın buradaki idâresi farklı şekilde adlandırıldı. "Manda" isimlendirmesi (genellikle 1882'den başlanılarak), ancak 1914'te, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın savaşın başlamasının akabinde Mısır'ın Türkiye'den ayrıldığını ilân etmesiyle "meşrûlaştırıldı".

Türk idâresindeki topraklara karşı takınılan bu tutum, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda İngiliz desteği için Kıbrıs'ı veren, 1897 Türk-Yunan Savaşı sonrası ise Girit'i

* Ç.N.: Отечественная война/Oteçestvennaya Voyna: Napolyon Bonapart'ın 1812 yılında Rusya üzerine yaptığı sefer.

* Ç.N.: Koramiral rütbesine denk düşen bir askerî rütbe.

* Ç.N.: Bilhassa XIX. ve XX. yüzyıllarda ticârî veya savaş amaçlı kullanılan bu gemiler, gelişmiş yelken sistemi sayesinde suyu "biçerek" gittiğinden ötürü İngilizce "clipper" olarak adlandırılmışlardır.

³ O zamânlar Süveyş Kanalı yeni "Şark Meselesi"nin "Yeni Boğazı" olarak adlandırılmıştı. M. K. Bashanov, A. A. Kolesnikov, *Nakanune Pervoy Mirovoy: Russkaya Voennaya Razvedka na Turetskom Napravlenii* (Tula: 2014), 142.

⁴ V. P. Komoedov (Avt. Kollektiv Pod Red. Admirala Komoedova) *Çernomorskiy Flot Rossii (İstoriçeskiy Çerçk)* (Simferopol: 2002), 94.

⁵ Tahkîmâtlar oldukça eski idi ve Mısır'ın hiç kıyı savunma gemisi yoktu. İskenderiye, İngiltere'nin başka bir destek üssü hâline geldi.

⁶ İngiltere başta Hindistan olmak üzere sömürgelerinden topladığı askeri birlikleri mütemâdiyen kullandı.

kaybeden Bâb-ı Âli'yi sürekli tahkîr ediyordu. Dikkat çekmekte fayda var ki "Mısır" (yani İngiliz yönetimi), Türk subaylarının 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'na* gitmek üzere topraklarından geçmesine müsâade etmemiş ve bu nedenle geleceğin Atatürk'ü genç Mustafa Kemal de bu savaşa güçlükle katılabilmmişti.⁷

Mısır'ın kaybına dönecek olursak; İngiltere'ye karşı duyulan derin kırgınlığın, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na İttifâk Devletleri, yani Almanya ve Avusturya-Macaristan safında girmesine yol açan bir diğer faktör olduğu eklenmelidir.

Almanya ile olan münâsebetler hakkında çok şey söylendi ki bu, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının tahkîm edilmesi ve topçu bataryalarının kurulmasıyla doğrudan ilişkilidir. Meselâ XVIII. yüzyıldan başlamak kaydıyla, XIX. yüzyılda bu işlerle Fransa "ilgilenmişti". Lakin XIX. yüzyılda yeni bir "hava" oluştu: "Zaptolunmaz" lâkaplı II. Wilhelm 1898 yılında Ortadoğu'ya, bazen "Konforlu Haçlı Seferi" olarak da anılan bir gezi gerçekleştirdi. Bu seyâhati sırasında yazdığı mektûplarda kuzeni Nikki'ye* Müslümânları himâyesi altına almasını tavsiye ediyordu. Hattâ Şam'dan yazdığı mektûbunda, eğer kendi itikâdındaki şahsî karârlılığı olmasa "Müslümânlığa geçmeyi düşünebileceği" yönündeki fikirlerini II. Nikolay ile paylaşmıştı. Umûmiyetle, II. Wilhelm Türkiye'nin ne olursa olsun "Avrupa'nın Hasta Adamı" olmadığı, bilakis, "hiç de yarı ölü olmayan, hayat dolu bir devlet" olduğu yönündeki görüşlerini dile getirmeyi unutmamıştı.⁸

Türk ordusunun "Almanlaştırılması" süreci başarılı bir şekilde ilerledi. Üçlü Anlaşma'nın (İtilâf Devletleri) diplomatları, İngiltere'nin kudreti, Fransa'nın ise kültürel ve ticârî hegemonyası hakkındaki köhne masallarla âsûde bir hâl üzere yaşıyorlardı. Oysa Almanya'nın temsilcileri titizlikle pazarlarını genişletti, misyonerler gönderdi ve demir yolları inşâ ettiler. İstanbul'daki basın-yayın organlarının bir kısmı Viyana (yani Avusturya-Macaristan) ve Berlin tarafından desteklendi. Alman eğitimciler Türk subayları için cesâret ve zarâfet örneği olacak alaylar oluşturdular ve bu Türk subaylarla birlikte boğazların her iki kıyısında tahkîmâtlar yaptılar. Ancak tüm bunlar mahâretle, düşünülüp taşınarak ve kimseye sezdirilmeden gerçekleştirildi.⁹

Avrupalı müsteşriklerin I. Dünya Savaşı'nda aktif rol aldıkları aşikârdır. Bunlar arasında bilhâssa Alman uzmanların Ortadoğu konusundaki rolü yadsınamaz. Rus târîhçiler, Oxford Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi başkanının kitabı sâyesinde, nâm salmış bankacı ailelerin birinden gelen; seyâhatlerini, mâcerâlarını, külliyyâtlı ve oldukça ciddî sayılan eserlerini yayımlamak husûsunda maddî sorunları olmayan Alman diplomat, târîhçi ve müsteşrik Baron Max von Oppenheim'ı (1860-1946) tanıdılar. Kendisi zamânla "Arabistanlı Alman Lawrence" olarak anılacaktı. Oppenheim,

* Ç.N.: Trablusgarp Savaşı.

⁷ Gerçekten de İtalya, Libya Araplarının İtalya karşıtı girişimlerinden korkarak ilerleyen süreçte kendi donanmasını Çanakkale harekâtında kullanmaya cesâret edemedi. Bkz.: A. F. Miller, *Oçerki Noveşşey İstorii Turtsii* (Moskva-Leningrad: 1948), 53. Bundan ötürü söz konusu savaşın sonuçları çok yönlü idi.

* Ç.N.: Burada Rus İmparatoru II. Nikolay (1894-1917) kastedilmektedir.

⁸ Djaylz Makdono, *Posledniy Kayzer Vilgelm Neistoviy* (Moskva: 2004), 360-361.

⁹ Ariadna Tirkova, *Staraya Turtsiya i Mladoturki, God v Konstantinopole* (Petrograd: 1915), VII. Tirkova Ariadna Vladimirovna (1869-1962) Rus liberal muhâlefetinin bir aktivisti, Kadetlerin* Merkez Komitesi üyesi. Ünlü bir yazar ve eleştirmen idi. [* Ç.N.: Anayasal Demokrat Parti].

Adolf Hitler döneminde “Fahrî Aryan” seçilmişti. II. Wilhelm, bu aykırı müsteşriki Şark meselelerinde kendisine danışman ve İslâm dünyasındaki durum hakkında muhbir yaptı.

Oppenheim, Almanya'nın İslâm dünyasıyla dostluğunu İngilizlere karşı “yeni bir silâh” olarak kullanmayı ilk teklif edenlerden biriydi. Yine 1906'da İslâm'ın gelecekte çok daha önemli bir rol oynayacağını öngören de o idi. İslâm dünyasının şaşırtıcı gücü ve demografik üstünlüğü Avrupalı devletler için büyük önem arz edecekti. Savaşın patlak vermesinden sonra Oppenheim, Pan-İslâmizm propagandası yaparak Fransız Kuzey Afrika'sında, Rusya Orta Asya'sında ve bilhâssa İngiliz sömürgelerinde Müslümân isyânlarını kışkırtmayı amaçlayan Şark Haberleri Ajansı'nı (Cihât Bürosu) Berlin'de kurdu.¹⁰ Eugene Lawrence Rogan'a göre, cihât lehine ve aleyhine yapılan propaganda savaşı, bizzât Müslümânlardan ziyâde Britanya, Fransa ve Almanya'nın Avrupalı müsteşrikleri tarafından yürütüldü.¹¹

Türkiye açısından I. Dünya Savaşı, V. İ. Lenin'in “1870-1871 sonrası büyük devletlerin uluslararası siyâsetinde yaşanan önemli buhrânlar” arasında saydığı 1911 yılındaki Fas Olayları'yla* başladı. Fas'ın Fes şehrinin Fransa tarafından işgâl edilmesinden sonra Almanya “tazmînât” talep ederek gambot savaş gemisi “Panter”i ve ardından “Berlin” kruvazörünü buraya gönderdi. Nihâyetinde, Almanya “değiş-tokuşa” râzı oldu ve Kongo'nun bir kısmı üzerinde “haklar” elde etti. Fransa ise “meşrû” kisvesi altında Fas'ı mandalaştırarak sömürgeleştirdi. Alman propagandası, Kayzer'i İslâm'ın müdâfiî olarak göstermeyi başarabildi. Fas Krizi'nden sonra, İtilâf grubu güçlendi; İngiltere Fransa'yı destekledi. “Ayakları yere basmayan” Alman-Türk yakınlaşması ise – tırnak içerisinde ve dışında – yeni bir “İslâmî” dayanak kazandı.¹² Buna binâen İngiltere ve Almanya arasındaki fikir ayrılığı iyiden iyiye ete kemiğe bürünmüş oldu.

“Fas Krizi”nin ardından sıra Osmanlıların Kuzey Afrika'daki son idâresine geldi. Bu konuyla Bismarck'ın bir zamânlar belirttiği üzere “obur ama çürük dişli” olan “yağmacı-yırtıcı İtalya” ilgilendi.¹³ Bu minvâl üzere İtalya 1911'de Trablusgarp'a, daha doğrusu Batı Libya'daki Osmanlı vilâyetlerine (esasen Trablusgarp'taki) ve Libya'nın doğusu veya Sirenayka'daki* Bingazi'ye saldırdı. Savaş Bâb-ı Âli açısından çetin geçti. Artık Türk idâresindeki topraklardan bölgeye kesintisiz bir kıyı şeridi olmadığından Osmanlı gönüllü

¹⁰ Yudjin Rogan, *Padenie Osmanskoy İmperii, Pervaya Mirovaya Voyna na Blijnem Vostoke. 1914-1920* (Moskva: 2018), 361-370. İngiliz Eugene Lawrence Rogan, Arap dünyası çalışan bir târihçidir. Yazarın söz konusu kitabı *The Economist* dergisine göre yılın en iyi kitabı seçilmiştir.

¹¹ Elbette ki, “cihât”la ilgili işler sanıldığı kadar kolay değildi. Mağrip'te Tunus Beyi ve Fas Sultânı askerleri Fransa için cesûrca çarpışmaya dâvet ediliyorlardı. Cezayir'in Mâlikî ve Hanefî müftüleri, Osmanlı'nın cihât çağrısının meşrûyetini tanımayı reddeden Hindistan, Kafkaslar ve Mısır'daki Müslümânların tutumlarını açıkça desteklediler. Dinî liderlerin diğer bir kısmı, yani “dinî kardeşlik önderleri”, hâkimler ve diğer nüfuzlu şahsiyetler İtilâf güçlerine güvendiklerini ilân ettiler. Almanya'yı ve onun Jön Türkleri himâyesini, Osmanlı Padişahının halifelik üzerindeki hak iddîalarını ve tüm ümmet adına cihât ilân etmesini kınadılar. Bkz.: Rogan, *Padenie Osmanskoy İmperii*, 108-109.

* Ç.N.: Agadir Krizi veya İkinci Fas Bunalımı.

¹² Norman Stoun, *Kratkaya İstoriya Turtsii. Ot Nişih Koçevnikov Seljukov – k Blistatelnoy Osmanskoy İmperii* (Moskva: 2014), 244. İskoçya'da 1941 yılında doğan İngiliz târihçi Norman Stoun, Ankara'daki Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı'dır.

¹³ Alıntı için bkz.: D. E. Yeremeev, M. S. Meyer, *İstoriya Turtsii v Seredine Veka i Novoe Vremya* (Moskva: İzd. MGU, 1992), 237. Aynı kitap içerisinde bkz.: M. S. Meyer, “*Turtsiya v Novoe Vremya*”, 157-248.

* Ç.N.: Libya'da Arapça isimi Berka (برقة) olan eski bir şehir ve bölge.

subayları (fedâîler) Libya'ya güçlkle ulaştı. Resmî olarak İstanbul'un "mâcerâcılar" olarak adlandırdığı bu subaylar Osmanlı Hükûmeti'nin irâdesine itâat etmemiştiler.¹⁴

Balkan Savaşı 1913 yılında son bulmasına rağmen bu "onu başlatan ülkelerde bile korkutucu kargaşayı" ortadan kaldırmaya yetmedi.¹⁵ 1915 yılında savaş muhâbiri olarak Balkanlar ve Rusya'ya gönderilen John Reed'in "Cephe Boyunca"* adlı kitabındaki karakterlerden olan bir Türk'ün hüznüyle "Bu, Türk İmparatorluğu'nun sonu. Kim kazanırsa kazansın, evet, bu bir son" dediğini alıntılar uygun olur.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun "Avrupa Türkiyesi" de olarak adlandırılan, bir zamânlar sadece havârî Paul, Kiril ve Metodius'in değil, Jön Türk Devrimi'nin de doğduğu Selanik şehrinin kaybının altını çizmek gerek. Meşhûr "İstanbul'a sefer" de buradan gerçekleştirildi.* Yine burada, 1916 Ekim'inde Venizelos, Müttefik kuvvetlerin koruması altında alternatif bir Yunanistan Hükûmeti kurdu.

Böylece, 1911-1913'te yıpratılan Türkiye, Dünya Savaşı'na katılmaktan kurtulamadı. Almanya Türkiye'ye büyük ümitler bağlamıştı. Winston Churchill, Dünya Savaşı'nın sinir düğümünü ararken, Çanakkale'yi ve İstanbul Boğazı'nı kapatan "paslı Türk kilidine" dikkat çekti. Bu paslı kilit "yeni bir tür kilit" değiştirilmeli idi.¹⁷ Çanakkale Boğazı'nın "anahtarının" mülkiyetine sadece Rusya değil, aynı zamânda İngiltere, Fransa¹⁸ ve tabii ki Almanya da tâlipti. Alman askerî misyonunun başı General Otto Liman von Sanders (veya Zanders), Alman-Türk ilişkilerinin durumu hakkında rapor vermek üzere Şubat 1914'te Berlin'e geldi. II. Wilhelm oldukça pervâsız bir şekilde ona şunları beyân etti: "Ya Alman bayrağı Boğaz'ın kalelerinin üzerinde dalgalanacak ya da ben Saint Helena tutsağının* üzücü kaderini yaşayacağım".¹⁹

"Paslı kilidi" herkesten önce Akdeniz, Süveyş bölgesi, Kızıldeniz ve sâir bölgelerin anahtarlarını elinde tutan İngiltere açmayı üstlendi. Fransa, daha cüzî bir katılımla, Çanakkale harekâtında İngiltere'nin müttefiki olarak yer aldı. Rusya da müdâhale etmeye hazırlandıysa da donanmasındaki tek beş türbinli korumalı-zırhlı kruvazörü "Askold"u göndermekle yetindi.²⁰ Çanakkale harekâtı boyunca 4 kişinin hayatını kaybettiği ve 9

¹⁴ Rogan, *Padenie Osmanskoy İmperii*, 42.

¹⁵ Stoun, *Kratkaya İstoriya Turtsii*, 246.

* Ç.N.: Söz konusu kitap Türkçe *Balkanlarda Savaş* adıyla yayımlanmıştır.

¹⁶ Djon Rid, *Vdol Fronta* (Moskva: 2015), 243. Kitabın İngilizce ismi *The War in Eastern Europe* yani *Doğu Avrupa'da Savaş*'tır. John Reed *Dünyayı Sarsan On Gün* adlı ölümsüz eserin yazarıdır. John Reed öldükten sonra Kızıl Meydan'a defnedilmiştir. Gerçek hâtırâtı, 1928'den beri ilk kez yeniden basıldı.

* Ç.N.: Burada yazar, 31 Mart Vakâsı'nı bastırmak üzere Selanik'ten İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'na atfı yapmaktadır.

¹⁷ V. V. Gotlib, *Taynaya Diplomatıya vo Vremya Pervoy Mirovoy Voynı* (Moskva: 1960), 133-134.

¹⁸ I. Dünya Savaşı'nda Japonya İtilâf Devletleri'nin safında savaştı. Japonya, donanmasını Akdeniz'e göndermesine rağmen Boğazlar üzerinde hak iddiâ etmedi. Alman ve Avusturya-Macaristan gemileriyle ayrı çatışmalar vukû buldu.

* Ç.N.: II. Wilhelm burada Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart'ı kastetmektedir. İngiltere-Prusya ittifâkı ile Fransa arasında 16-18 Haziran 1815'te gerçekleşen Waterloo Savaşı Napolyon devrinin sonu olmuştu. İngilizlere teslim olan Napolyon, Saint (Azîze) Helena Adası'nda hapsedilmiş ve 5 Mayıs 1821 târihinde 51 yaşındayken burada mide kanserinden ölmüştür.

¹⁹ Makdono, *Posledniy Kayzer*, 534.

²⁰ Âfide Rus Devleti'nin Başkumandanı olacak olan Amiral Kolçak 1904-1905 Rus-Japon Savaşı sırasında, komutanları keskin nişancılıklarıyla nâm salmış "Askold"da Amur Limanı Donanması'nın bir ferdi olarak görev yaptı. Bkz.: V. Ya. Krestyaninkov, S. V. Molodtsov, *Kreyser "Askold"* (Sankt-Peterburg: İzd. Gangut, 2003). Ayrıca, bizzât "Askold" kruvazörünün ve mürettebâtının Valentin Pikul'un "İz Tupika"* romanındaki kilit karakterlerden biri olduğunu da

kişinin de yaralandığı bu gemi “tâlihli” olarak nâm salmıştı. “Askold” o zamânlar Ege Denizi’ne kıyısı olan Bulgaristan; Suriye ve Filistin kıyılarında seyrüsefer eyledi.

2 Ocak 1915’te Rus birliklerinin komutanı Grandük Nikolay Nikolaeviç, Türklerin Kafkas Cephesi’ndeki birliklerinin dikkatini başka bölgelere çekmelerini sağlayacak girişimlerde bulunmaları husûsunda İngiltere’ye mürâcaat etti. Nikolay Nikolaeviç’in bu telgrafi İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nda tartışıldı. Churchill ve diğerleri, mezkûr husûsta Rusya’ya tavîz verilebileceği yönünde fikir beyân ettiler.

Churchill, Boğazlarda kazanılacak kesin bir zaferin I. Dünya Savaşı’nın kaderini belirleyeceğine inanyordu. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Birinci Lordu, dünyanın en ünlü başkentlerinden birinin alınmasının müttefikler üzerinde büyük tesîrde bulunacağını ve bunun İngiltere ile işbirliğini garanti edeceğini vurguladı. Bu, hepsinden fazla Rusya üzerinde büyük etki oluşturunca.²¹

Elbette harekâtın yürütülmesi husûsunda farklı görüşler mevcûttu. Şöyle ki, Lloyd George yüz bin kişilik çıkarma birliklerinin Gelibolu’ya değil, daha güneyde, Suriye’ye indirilmesini teklîf etmişti. Bu konuda Savaş Bakanı Lord Kitchener tarafından bazı çekinceler dile getirildiyse de, herkesten önce Çanakkale harekâtının “mesûl” fikir babası olarak Winston Churchill târîhteki yerini almış oldu.

Bu sırada II. Nikolay, Sarıkamış yakınlarındaki Kafkas ordusunu ziyâret etti. Sonraki yıllarda târîhçiler bu konuyu uzun süre hicvettiler. Fakat her ne kadar majesteleri, askerlerimizin görüş açısından dolanarak ve Türk askerlerinin gözü önünde süngü saldırısına gitmemiş ve top atışı yapmamış olsa da ortada komik bir şey yoktu. Her ne olursa olsun II. Nikolay, 3. Ordu’da Enver Paşa ve onun kurmay başkanı Alman General Bronsart von Schellendorf tarafından planlanmış kuşatmadan kurtulan Nikolay Nikolaeviç Yudenîç komutasındaki Rus birliklerinin moralini yükseltti. Üç haftalık Sarıkamış Muhârebesi’nin netîcesinde, 90.000 kişilik Türk ordusunun yalnızca yedide biri (12.400 kişi) hayatta kaldı. Bu muhârebe iki buçuk asırda Rusların Türklerle yaptığı 11 savaş göz önüne alındığında, askerî bir terim olarak, “en çetin mücâdele”lerden biriydi.²² Kafkas ordusundaki muğlâk hava, düşmanın yenilgisiyle dağılmıştı. Bu da İngiltere’ye yapılan yardım çağrısının iptal edilebileceği anlamına geliyordu. Ancak, Gelibolu²³ (Çanakkale) harekâtı artık durdurulamazdı. Rus birliklerinin Avrupa cephesindeki durumu, Kafkas cephesindeki durumlarına nazaran oldukça müşküldü. İngiltere ve Fransa açısından ise her şeyi “başaracaklar” gibi görünüyordu. Deniz kuvvetlerinin kıyı tahkîmâtlarına karşı başarılı harekât tecrübesinin (İngiltere 1882 yılında Mısır’da, Fransa

hatırlatalım. [* Ç.N.: Валентин Саввич Пикун, *Из тупика* (Moskva: izd. Vech, 2021)/Valentin Savviç Pikul, *İz Tüpika* (Moskva: izd. Veçe, 2021)].

²¹ Alıntı için bkz.: A. İ. Utkin, *Pervaya Mirovaya Voyna* (Moskva: İzd. Algoritm, 2001), 200-201.

²² S. P. Kuliçkin, *Tri Voyni Generala Yudenîça* (Moskva: İzd. Beçe, 2016), 206.

²³ “Gelibolu” adı bu savaşın adlandırılmasında “Çanakkale” kadar sık kullanılmıştır. Sovyet Rusya’dan ihrâc edilen çok sayıda Beyaz Ordu mensûbu asker Gelibolu’yu sıklıkla “Çıplak Arazi” olarak adlandırdı. Beyaz Ordu komutanı General Kutepov’un buradaki takma adı ise “Kutep Paşa”, “Gelibolu Çarı” idi. Rus târîhinde meydana gelmiş birçok olayın kaderi Gelibolu ile kesişmiştir: Esir Zaporojya Kazakları, XIX yüzyıl Rus-Türk savaşlarına katılanlar (Kırım dâhil) ve tabii ki 1920-1921 göçmenleri burada yaşadı. Gelibolu’da Kutepov zamanında, geçmiş yıllardaki savaşlarda esir düşen Rusların mezarlarının üzerine 24.000 taştan oluşan bir kurgan yapıldı. Üzerine Rusça, Fransızca, Türkçe ve Rumca yazılı bir mermer levhâ yerleştirildi. V. Şambarov, *Belogvardeysina. Neizvestnaya İstoriya Grajdanskoy Voyni* (Moskva: İzd. Algoritm, 2017), 732-737.

Cezayir'de ve diğer bölgelerde) her iki tarafın teorisyenlerinin fikirlerine tesir ettiği belki söylenilebilir. Avrupa'da kara kuvvetleri yetersiz idi. Fakat İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı güçlü İngiliz donanmasının, Fransızlarla birlikte Çanakkale ve İstanbul Boğazı kalelerine – ki alınan istihbârâta ve düşmanın, yani Almanya ve Türkiye'nin lütufkâr, aldatıcı haberlerine göre bu kaleler “köhne” ve “vîrân” ilân edilmişti – ezici bir darbe indirebileceğini umuyordu.

Çanakkale Muhârebesi'nin tasvîrine geçmeden evvel Suriye-Filistin veya Süveyş cephesini de hatırlamakta fayda var. Süveyş Kanalı ve Mısır umûmiyetle ve tabîî ki bazı istisnâlarla İngiliz mülkiyetindeydi ve Türk kumandanlığı Süveyş Kanalı'nı “yıldırım hızında”* (Alman terminolojisi kullanmadan olmazdı) cebren aşmak ve Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğu topraklarına geri katmak, yani “adâleti yeniden tesîs etmek” niyetindeydi. 4. Türk Ordusu bazen “Mısır Kurtuluş Ordusu” olarak da anılırdı. Mevcûdiyeti 60 binden fazla olan bu orduyu Jön Türklerin liderlerinden biri ve aynı zamânda Bahriye Nâzırı olan Ahmed Cemâl Paşa kumanda ediyordu. Cemâl Paşa'nın ordusunun en ünlü Alman danışmanı Binbaşı Friedrich von Kressenstein idi.

Türk ordusu 1914 yılı Aralık ayında Sînâ Yarımadası'nı ele geçirerek Süveyş Kanalı'na ulaştı. Top, duba, mühimmât ve sudan oluşan yükün her birini 18 öküz çekiyordu. Geriye kalan yüklerin bir kısmı ise develerle taşındı. Türkler karanlıkta kendilerini gizleyerek geceleri hareket ettiler. 1915 yılının Ocak ayında İngiliz Tuğamiral Peirse komutasındaki kuvvetlere bağlı 6 gemi, Süveyş Kanalı'nın farklı noktalarına demir attı. Yine kanal, denize inebilen 6 uçağın eşlik ettiği Fransız gemileri tarafından savunuluyordu.

2 Şubat 1915'te Türkler kanala birkaç noktadan taarruz gerçekleştirdi. Fransa'nın çelik zırhlı dretnot savaş gemisi “Rekan” üzerine tesîrli atışlar yapan Türk bataryasının 150 mm.lik topları susturulabildi. 2-3 Şubat gecesi, kruvazör “De Antrkasto” yüzerek gemiye ulaşmaya ve onu bordalamaya çalışan yüzlerce Türk'ü projektörler yardımıyla tespit etti. Türklerden bazıları Afrika kıyılarına çıkmayı başardıysa da bir süre sonra oradan da atıldılar. İngiliz muhripleri kıyı boyunca seyrederek mağlûp edilmiş düşman birliklerinin bakiyelerini yok ettiler. Cemâl Paşa ricat emri verdi. Ordusu Filistin ve Suriye'nin güneyine çekildi.

Böylece Süveyş Kanalı'na yapılan ilk saldırı olarak adlandırılan bu girişim başarısız oldu. Nisan ve Ağustos 1916'da Türk-Alman komutanlığı Süveyş Kanalı'nı cebren aşmak için iki girişimde daha bulunduysa da bunlar da başarısızlıkla sonuçlandı.²⁴

Burada Süveyş harekâtı tesâdüfen değil, Çanakkale harekâtı bahsine geçmek için hatırlatıldı. Tabîî ki, bu iki harekâtın boyutları kıyaslanamaz. Birkaç yüz kişinin kaybedildiği Süveyş'e nazaran Çanakkale kıyılarında müttefikler saflarında 145 bin, Türk

* Ç.N.: Almancası “blitzkrieg/yıldırım harbi” olan bu yöntem I. Dünya Savaşı'nda siper savunmalarına karşı Almanlar ve İngilizler tarafından uygulanılmıştır. *Yıldırım harbi* bilhassa II. Dünya savaşında, tanklar ve uçakların da yardımıyla daha etkin hâle gelmiştir. Yöntemin temel prensibi yıldırım hızında ataklar yapılarak düşmanın savunma kurmasını engellemek ve ani bir darbe ile onu yok etmektir.

²⁴ A. E. Taras (Redaktor-sostavitel), *Pervaya Mirovaya Voyna na More* (Minsk: İzd. Harvest, Moskva: İzd. Ast, 2001), 217; İ. Drogovoz, *Turetskiy Marş. Turtsiya v Ogne Srajeniy* (Minsk: İzd. Harvest, Seriya Neizvestnaya Voyna, 2007), 231-233; V. P. Lutskiy, *Novaya İstoriya Arabskih Stran* (Moskva: 1965), 334.

saflarında ise 186 bin kişi hayatını kaybetti. Çanakkale'deki muhârebe 19 Şubat 1915'ten 9 Ocak 1916'ya kadar yaklaşık olarak bir yıl sürdü.

Gelibolu'daki muhârebelerin çağdaş bir tanığı olan John Reed, o zamânlar artık haremde de Almanca konuşulduğunun, İstanbul'da iyi bir izlenim edinmesi için Almanca konuşması gerektiğinin ve Berlin ya da Hannover'den bir teğmenin ise çoğu Türk kadınının romantik hülyası hâline geldiğinin Türkler tarafından kendisine anlatıldığını anımsıyor.²⁵

Elbette, Almanların küstahlığı birçok Türk'ü rahatsız ediyordu. Hattâ Varşova'nın ele geçirilmesi, Novogeorgievsk Kalesi'nin alınması ve sâir olaylardan sonra Almanya'nın ve müttefiki Türkiye'nin zaferi şerefine İstanbul'da bayraklar asıldıysa da Türk polisleri evleri dolaşarak kutlamalarda sadece millî sembollerin kullanılmasını emretti. O zamân Alman dili nasıl takdîrle karşılandıysa, "düşman milletlerden" yani Rusya, Fransa ve İngiltere'den gelen her türlü havâdisi de yasaklamaya çalıştılar. Bu arada, Çanakkale Boğazı kıyılarında, bilhâssa Avrupa yakasında, "ağır silâhlar gece gündüz kuru kumlarda kusup gürlüyordu."²⁶ İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı, İstanbul Boğazı'nı ve İstanbul'u ele geçirerek Türkiye'yi savaşta saf dışı bırakmak ve Rusya ile bağlantıyı yeniden sağlamak amacıyla yürüttükleri harekât devam ediyordu. Bu harekâta Türk kalelerini bombalayan 12 zırhlı, 6 kruvazör, 16 muhrip gemi katıldı. Sözün özü, İtilâf Devletleri, Boğazları cebren açarak Türk sorununu kökten çözüme kavuşturma teşebbüsünde bulunuyorlardı. Harekât iki aşamalıymış gibi ilerliyordu. İlk aşamada Müttefikler donanma harekâtıyla, yani deniz harekâtıyla yetinmeye çalıştılar. Fakat denizde bozguna uğrayan saldırganlar ikinci aşamaya geçtiler. Kara ordusu muhârebeye dâhil olduğunda, çıkarma birlikleri Gelibolu Yarımadası'na indirildi. Bir dizi nedenden ötürü çıkarmada süvârî birlikleri kullanılmadı.²⁷ Meşhûr Katırcı Birliği'ni – ki katırların Gelibolu için en uygun yük taşıma hayvanı oldukları ortaya çıkmıştı – Siyonist hareketin ünlü militanı Vladimir (Ze'ev) Jabotinsky idâre ediyordu.

Daha önce Rus kruvazörü "Askold"dan yukarıda bahsedilmişti. Târîhçi H. Wilson ise Rusya'nın harekâta muhtemel katılımı husûsunda, 28 Nisan 1915'te bir Rus piyade kolordusunun hazırlandığını, hattâ gemilere bindirildiğini aktarmaktadır. Ancak İstanbul'a gitmeye hazır olan askerî birliğe, Galiçya ve Polonya'da âcil ihtiyaç duyulduğundan tekrâr Sivastopol'e dönmesi emredildi. Karadeniz Donanması, İstanbul Boğazı'nın tahkîmâtlarını uzun menzilli bombardımana tuttu ve bu bombardımanı 2-4 Mayıs'ta tekrârladı.²⁸

Türkiye'de kimi zamân panik hâli oluşuyordu. Dahası gıda kıtlığı vardı ve tüm ürünler için erzâk karnesi ihdâs edilmişti. Nezâretlerin bir kısmı ve altın rezervleri başka yerlere nakledildi. Altın Konya'ya sevk edildi. Hayâlî gazete sayfaları büyük korkutucu manşetleriyle sokakları ve kahvehaneleri dolduruyordu: "*İstanbul düştü! Yarımada kırk*

²⁵ Rid, *Vdol Fronta*, 221.

²⁶ Rid, *Vdol Fronta*, 224.

²⁷ Süvârî harekâtı için ana bölge Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarıydı. Lâkin Kitchener Kara Kuvvetleri Komutanı General Hamilton'a "Asya görev sâhamız dâhilinde değil" dedi. H. Vilson, *Morskie Operatsii v Mirovoy Voyne 1914-1918 gg.* (Moskva: Gosudarstvennoe Voennoe İzdatelstvo, 1935), 271.

²⁸ Vilson, *Morskie Operatsii*, 271-275.

bin İngiliz öldü! Türk ihtilâlciler Almanları öldürüyor!" ve bunun gibi niceleri.²⁹ Şehirleri, Türkiye'nin değişik bölgelerinden gelen mülteciler doldurdu. Bunların 30 000'i Ayasofya etrafında toplandı. İngiliz-Fransız kuvvetleri³⁰ tarafından düzenlenen yeni hücum girişimleri başarısız oldu. Türkler ve Almanlar zaferi kutluyorlardı. Enver Paşa'yı "Napolyon" ve Liman von Sanders'i "Şarkın Hindenburg"u* ilân ettiler. Türkiye böylece Mısır'ın işgalinin ve memleketin dört bir yanından paralar toplayarak yaptığı savaş gemisine İngilizler tarafından el konulmasının intikâmını İngiltere'den almış oldu.³¹ İttifâk Devletleri'nin eli güçlendi ve Türkiye 1911 Savaşı, Balkan Savaşları ile Sarıkamış ve Sînâ'daki yenilgilerin omuzlarına yüklediği "lânetten" kurtuldu.

Gerçekte Rusya'ya Boğazlar ve İstanbul üzerinde söz söyleme hakkı vermeyi düşünmeyen Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklar, Rusya'nın bu kilit noktaları ve suyollarını ele geçirmeden evvel ihtiyatlı davranışı, Yunanistan'ın "Grek/Bizans Projesini" uygulama husûsundaki gönülsüz tutumu ve diğer faktörler Gelibolu harekâtının kaderini tâyin etti. "Gelibolu mâcerâsı" diye adlandırılan bu harekâtın adım adım sona ermesine askerî mütâlaalar değil, siyâsî sorunlar hız verdi. 1915 yılının Ekim ayında birliklerin Gelibolu'dan, yeni bir cephenin ortaya çıktığı Selanik'e tahliyesi başladı. İngiltere askerî birliklerinin bir bölümünü kendi "mülkü" olan Mısır'a sevk etti. Türk askerî birliklerinin kaderi ise farklı tarzda şekillendi. Ancak bir gerçek vardı ki, Gelibolu harekâtı sırasında Türklerin tüm cephelerdeki muhârebelerde – ki bu cepheler 5 tane idi – emsâlleri arasından sıyrılmış yeni nesil komutanları ön plana çıktı.

İngiliz-Fransız askerî birliklerinin tahliyesi başarıyla gerçekleştirildi. İngilizler tahliye evresi için hastanelerinde 30.000 yatak hazırladıysa da gerçekte sadece 6 kişi yaralandı. Hazırlıklar titizlikle yapıldı. Tüm telsiz iletişimi yasaklandı; sadece telefonla iletişim kuruldu. Bir yerden başka bir yere yapılan nakliyeler sırasında kamuflaja ve sessizliğe riâyet edildi. 8 Ocağı 9 Ocağa bağlayan gece Liman von Sanders, Harbiye Nâzırı Enver Paşa'ya "Allâh'a şükür, tüm Gelibolu Yarımadası düşmandan temizlendi" mesajını içeren bir telgraf gönderdi.³²

Çanakkale Muhârebesi sâyesinde Osmanlı İmparatorluğu çöküşünü 3 yıl geciktirdi. Ordusu ise güçlü bir düşmana karşı girişilecek muhârebelere dayanabileceğini kanıtladı. 1916 yılında Osmanlılar, Bağdat'ın güneyindeki Kûtü'l-Amâre'de Charles Townshend kumandasındaki İngiliz tümeninin teslim olmak zorunda kaldığı bir zafer daha kazandı. Bunun yanı sıra, 15 Ekim 1915'te, yine Alman eğitiminden geçmiş bir devlet olan

²⁹ Rid, *Vdol Fronta*, 226.

³⁰ Altını çizmekte fayda var ki Çanakkale harekâtı I. Dünya Savaşı'nın en "küresel" muhârebesidir. İngiliz askerî birliklerinin yanı sıra bu muhârebeye Galliler, İrlandalılar, İskoçlar, Avustralyalılar, Yeni Zelandalılar, Maoriler, Gurkalar, Sihler, dünyanın her yerinden yabancı lejyonerler ve Afrika'nın tüm sömürge birlikleri katıldı. Şeffâf bir muhârebe planı olmadan, bu keşif seferi bir "Bâbil Kargaşası"na dönüşebilirdi. Bkz.: Rogan, *Padenie Osmanskoy İmperii*, 191.

* Ç.N.: Paul von Hindenburg (1847-1934) Alman mareşal ve devlet adamıdır. I. Dünya Savaşı sırasında doğu cephesinde Ruslara karşı kazandığı zaferlerle nâm salmış ve 1916 yılında Genel Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. Savaş sonrası siyâsete atılan Hindenburg 1925 yılında yapılan seçimlerde Almanya'nın Cumhurbaşkanı olmuştur.

³¹ İngiltere, Türk donanmasına neredeyse güçlükle boyun eğdirdi. Ancak İngiltere'nin Türkiye'ye vermediği ve Almanların hibe "Goben" ve "Breslau" yoluyla "telâfi ettiği" muhârebe kruvazörleri Bâb-ı Âli'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi husûsunda belirleyici oldu.

³² Rogan, *Padenie Osmanskoy İmperii*, 271.

Bulgaristan oldukça güçlü bir orduyla Osmanlı Devleti'nin saflarına katıldı. Selanik cephesinde büyük çaptaki askerî harekâtlar 1917 yılına kadar devam etti.

2) Rusya ve Boğaz Harekâtı Planları

Müttefiklerin Çanakkale harekâtı Rusya'ya kendi başına Boğazları ele geçirme hususunda elini çabuk tutması gerektiğini gösterdi. II. Nikolay, İstanbul Boğazı'na yapılacak çıkarma harekâtına hazırlanılması için emir verdi. Başlangıçta bu harekât 1916 yılının sonbaharı için planlanmıştı (daha önce bahsettiğimiz üzere ilkbaharda da harekât düzenleme girişimleri vardı). İstanbul Boğazı'nın "koynundaki kaleleri" zapt etmek için Boğaz'ın girişine çıkarma yapılması karârlaştırıldı.³³ 1916 yılı yazında, Karadeniz Donanması Komutanı Amiral A. V. Kolçak, Çar ve General M. V. Alekseev ile Boğaz harekâtı hususunda etraflıca bir görüşme yaptığı Mogilyov'a* dâvet edildi. Kolçak'a, Romanya'nın İtilâf Devletleri saflarına katılmasından sonra başlatılması planlanan harekâtın gerçekleştirilmesi için deniz kuvvetlerini hazırlama görevi tevdi edildi. Rus askerî birliklerinin Karadeniz kıyılarında ilerlemesi, İstanbul Boğazı'nı cebren geçmesi ve savaşı Türk topraklarına yayması gerekiyordu. Karadeniz Donanması, İstanbul üzerine yapılan topçu ateşiyle çıkarma birliklerinin kara harekâtını destekliyordu ki subaylara hâlihâzırda Türk başkentinin haritaları verilmişti.

Bununla birlikte öncelikle A. V. Kolçak'ın (1874-1920) bizzât kendisinden bahsedelim.³⁴ Kolçak, katıldığı savaşlardaki, yani Rus-Japon ve I. Dünya savaşlarındaki rolü hakkında oldukça mütevâzî değerlendirmede bulunarak daha çok Kuzey Kutbu için girişilen bilimsel çalışmalarda yararlılığını, keşif gezileri sırasında kaybolan kâşifleri arama faaliyetlerine olan iştirâkini, Bilimler Akademisi'ndeki ilmî çalışmalarını, dünyadaki buzbilim/glasiyoloji ve okyanus bilimi/oşinografiye olan katkısını ön plana çıkarmaktadır. Dahası, Port Arthur'daki üstün başarısından ötürü Kolçak nişân, altın silâh ("cesâret nâmına" kılıçla) ve sâir şeylerle ödüllendirilmişti. Kolçak, Japon esâretinde kaldıktan sonra "tam bir malûl" ilân edildi. Bu minvâlde Kolçak, maden suları ile tedâvî olmak için Japonya'ya yolculuk edecek ve bu tedâvînin etkili olduğu sonradan ortaya çıkacaktır.

A. V. Kolçak'ın I. Dünya Savaşı'ndaki faaliyetleri evvela Baltık'ta cereyân etti. Düşman gemilerine karşı denizde mayın tarlalarının oluşturulması büyük önem arz ediyordu. Hâl böyleyken Baltık bahriyelileri etkin bir harekâta girişmeye karâr verdiler ve Alman kıyılarını mayınlarla "doldurmaya" başladılar. Kolçak, en iyi mayın uzmanı olarak nâm saldı.

Bizzât Kolçak'ın gözetimi altında Rügen Adası yakınlarına, Stolpe kıyılarına ve Gdansk/Danzig Körfezi'ne mayın tarlaları kuruldu. 1915 yılının Eylül ayında Kemmern*

³³ P. Multatuli, *İmperator Nikolay II. Krestny Put* (Moskva: 2013), 123.

* Ç.N.: Mogilyov günümüzde Beyaz Rusya/Belarus sınırları içerisinde ve ülkenin doğusunda yer alan bir şehir.

³⁴ Bkz.: Büyük bilim adamı, kimyacı V. V. Sinyukov'un kitabı: V. V. Sinyukov, "Naçalo Jiznennogo Puti i Arktiçeskie İssledovaniya", A. V. Kolçak. *Uçyoniy i Patriot, Çast I* (Moskva: İstitut İstorii Yestestvoznaniya i Tehniki im. S. İ. Vavilova. RAN, 2015). Günümüzde İrkutsk şehrinde Kolçak anısına bir anıt dikildi ve Rastorguev Adası'nın "Kolçak Adası" olarak yeniden adlandırılması şaşırtıcı değildir.

* Ç.N.: Kemmern günümüzde Letonya'nın başkenti Riga'nın hemen batısında, Riga Körfezi kıyısında yer alan Jurmala şehrinin bir parçası olan bölgedir.

(veya Kemerî: Jurmala'nın "başkenti") ve belki de Riga üzerine yapılacak muhtemel bir Alman saldırısına karşı Kolçak'ın mayın kıtasının harekât planı oluşturuldu. Harekât planı "bu bölgenin kara kuvvetleri komutanı olan General Radko Radkoviç* ile birlikte ivedilikle ve işbirliği içerisinde hazırlandı. Almanlar gerçekten de çok geçmeden Kemmern'e bir saldırı başlattı ve onu bir hamlede ele geçirdiler. Bundan sonra Riga üzerine saldırıları devam etti. Ancak, düşman Alman birlikleri hiç ummadıkları bir şekilde Kemmern'den muazzam kayıplarla atıldılar ve Riga üzerine yapılan taarruz askıya alındı. Radko Radkoviç, Kolçak'ı Aziz Georgi Nişanı'yla ödüllendirilmeye lâyık gösterdi."^{35*} Bu olaydan sonra Kolçak, Alman kıyılarındaki sığ sulara mayın döşemeye devam etti.

Kolçak'ın askerî biyografisinde şöyle bir kahramanlığı da vardı: Bir muhrip torpido gemisiyle eski Rus limanı Libava'ya* saldırmış, burada Alman zırhlısı "Kronprinz"i ve nakliye gemisi "Karlsbad"ı batırmış ve Almanlar ne olduğunu anlayana kadar limandan fişek hızıyla ayrılmıştı. Elbette Kolçak'ın da yaşadığı tâlihsizlikler vardı, ancak 1915 yılı sonuna dek elde ettiği şöhreti hak etmişti. Bahsi geçen zamân zarfında düşman savaş gemilerinin kayıpları, Rusların benzer kayıplarını 3,4 kat aşmıştı. Ticâret gemilerinin kaybında ise bu oran 5,2 idi ve bu husûsta Kolçak'ın aslî rolünü abartmamak pek de mümkün görünmüyordu.³⁶

1916 yılının Nisan ayında – ki bu dönemde tüm Rus ordusunun hâlihâzırdaki Başkumandan'ı idi – Kolçak, imparator karârname ile kontramiral rütbesine terfi etti. 2 ay içinde, planlanandan önce oramiralliğe terfi ettirilen Kolçak, nihâyetinde Karadeniz Donanması'nın komutanı ve 42 yaşında dünyanın en genç amirali oldu.

Böylece, 1916 yılında Rusya'da "Büyük İstanbul Boğazı Harekâtı" olarak adlandırılan harekâtın hazırlıkları mutlak bir mahremiyet içinde başlatıldı. Bu harekâtın planları o zamândan günümüze hâlâ gizlilik arz etmektedir ve harekât hiçbir şekilde fiiliyâta geçirilememiştir. Mezkûr harekât planı hakkında dolaylı veriler üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır.

"İstanbul Boğazı" yönüne yapılacak harekâtın yanı sıra "Sinop" üzerine yapılacak "Nahimov"* – ki bu ismin neyi çağrıştırdığı ayân beyân ortada – adlı bir plan daha hazırlanmıştı. Bu planın önceliği Sinop'u ve civarındaki Anadolu'nun "kömür havzalarını" ele geçirmektir.³⁷ Ayrıca, Kafkasya'daki Türk ordusunun cephe arkasındaki yolları ele

* Ç.N.: Радко Дмитриевич Радко-Дмитриев/Radko Dmitrievič Radko-Dmitriev (1859-1918) Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Bulgaristan'ın Gradets köyünde dünyaya gelmiştir. Gençliğinde askerî okullarda eğitim alan Radko Dmitrievič, 1886 yılında Bulgaristan'da meydana gelen askerî darbeye katıldı. Başarısız olan darbe girişiminden sonra tutuklanmamak için ülkesini terk eden Radko Dmitrievič, İstanbul üzerinden Odessa'ya kaçmış ve daha sonraki süreçte Rus ordusunda görev almıştır.

³⁵ Vladimir Knyazev, *Jizn za Vseh i Smert za Vseh* (Kanada/Monreal: Sayt İstfaka MGU, 1970-1971), 1-3. Vladimir Knyazev, Rotmister* ve A. V. Kolçak'ın Emir Subayı idi. [* Ç.N.: Rotmister Almanca *rittmeister* kelimesinden gelen ve Rus ordusu süvârî birliklerinde kaptan/yüzbaşıya denk düşen askerî bir rütbedir.]

* Ç.N.: Radko Dmitrievič'in bu teklifi üzerine Rus İmparatoru II. Nikolay, Amiral Kolçak'ı 2 Kasım 1915'de mezkûr nişân ile ödüllendirmiştir.

* Ç.N.: Libava, Letonya'nın en batısında, Baltık Denizi kıyısında bulunan bugünkü Liepaya şehrinin eski adıdır.

³⁶ Knyazev, *Jizn za Vseh i Smert za Vseh*, 3-5.

* Ç.N.: Plana "Nahimov" ismi bilinçli olarak verilmiştir ve târihî bir mesaj içermektedir. Çünkü Pavel Stepanoviç Nahimov (1802-1855), Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında gerçekleştirilen Sinop Baskını'nda (30 Kasım 1853) Rus Karadeniz Donanması'nı komuta eden amiraldir.

³⁷ O zamânki gemilerinin çoğu kömürle çalışıyordu. Olağanüstü zamânlarda İstanbul'un yakıt ihtiyacı Almanya'dan güçlüklerle gönderilen teslimât sayesinde karşılanıyordu.

geçirilmek suretiyle iletişim ve lojistik ağının kesilmesi tasarlanıyordu. Romanya'nın 1916 yılında savaşa katılması İstanbul Boğazı'nda yapılması öngörülen harekâtın mihenk taşı olmuştu. Bunun yanı sıra Karadeniz Donanması'nın Tuna havzası müdâfaasına katılması ve küçük Tuna filosunun oluşturulması, Romanya için asker ve mühimmâtın taşınması, düşmanın kıyı tahkîmâtlarının vurulması ve mayın tarlalarının döşenmesi gibi zorunluluklar, harekâtın diğer nedenlerini teşkil diyordu.

Boğaz harekâtını yürütmek için diğer cephelelerden toplanan seçkin askerlerden meydâna getirilmiş bir çıkarma birliğinin oluşturulması tasarlanıyordu ki bu husûsta Georgi Nişanı'yla taltîf edilmiş olanlar tercih ediliyordu. "Deniz piyade" alayları Kırım Savaşı amirallerine hürmeten "Karnilov", "Nahimov", "İstomin" ve bunlara ek olarak "Tsargrad"* diye adlandırılmıştı. Bu birliklere havacılık müsâbakalarında başarılı olan en iyi pilotlardan teşkil edilmiş, denize inebilen bir uçak filosu verildi.

Bütün bunlar, 1896 yılında tehrî edilen başka bir Boğaz harekâtını hatırlatıyor. Bu harekâtın hazırlığına 1895 yılında girişilmişti.³⁸ 1896 yılının Aralık ayında söz konusu karârın onaylanmasıyla Bakanlar Kurulu toplantısı düzenlendi. Harekâtın Kafkasya'da büyük tatbîkâtlar kisvesinde gizlenmesi tasarlandı. Bünyesinde 35.000 asker ve 100'den fazla savaş topu bulunan Rus donanmasının sanki Kafkasya'ya doğru gidiyormuş gibi yol alması ve beklenmedik bir şekilde İstanbul Boğazı'na yönelmesi gerekiyordu. Karadeniz bölgesinin tüm telgraf hatlarının Avrupa'yla olan bağlantısının kesilmesi düşünüldü. Plana göre donanmanın Boğaz'a gece girmesi ve Türk kıyı topçu bataryalarının arkasına sızmış olması gerekiyordu. Rus Büyükelçisi Nelidov'un Türk yetkililere Boğaz'ın her iki yakasının da Ruslara teslim edilmesi yönünde bir ültimatın vermesi karârlaştırıldı. Alınacak cevâba göre harekât ya sulh ya da savaş yolunda ilerleyecekti. Harekâtın Büyük Britanya ile küresel bir çatışmaya dönüşmesi durumunda ise Rus Genelkurmayı, Orta Asya üzerinden Hindistan'a yapılacak bir saldırı planını devreye sokacaktı.³⁹

1917 harekâtının hazırlıkları sırasında A. V. Kolçak bir gövde gösterisi düzenledi ve donanma ile denize açıldı. Kolçak daha sonra bu husûsta şöyle yazacaktı: "*Düşmana, devrim devrimdir ve olmuşsa olmuştur, lâkin olur da Karadeniz'e adım atmaya çalışırsa orada onları donanmamızın karşılayacağını bilmesi için İstanbul Boğazı'nın her iki yakasından da görünecek şekilde kendimi gösterdim.*"⁴⁰ Tıpkı 1896 yılındaki harekât planı gibi bu plan da son derece gizli olduğundan, A. V. Kolçak detayları hakkında daha fazla bilgi vermiyor.

Hâlihâzırda artık "cumhûriyetçi" olan Rus komutanlığı 29 Ağustos 1917'de İstanbul Boğaz'ı harekâtını iptal etti.⁴¹ Söylenecek başka bir şey kalmadı gibi görünüyor: "Kolçak Bosforskiy/Boğaziçili Kolçak", "Kolçak Polyarniy/Kutupların Kolçak"ı kadar başarıya ulaşamadı. Ancak savaş hâlâ devam ediyordu. "Utanç verici Brest-Litovsk

* Ç.N.: Eski devirlerden beri ekseriyetle Doğu Slavları (özelde Ruslar) tarafından Konstantinopolis/İstanbul'a verilen ve Çarın Şehri anlamına gelen isim.

³⁸ Burada "Yukarı Boğaz" diye adlandırılan harekât planından bahsedilmektedir.

³⁹ A. N. Matveev, "Hronika Otlojennogo Triumfa. Kak Rossiya Voevala za Bosfor i Dardanelli", *Nezavisimaya Gazeta*, 23.12.2014. Son erişim 26 Ekim 2021, https://nvo.ng.ru/scenario/2014-12-23/10_khronika.html.

⁴⁰ Bkz.: *Arhiv Russkoy Revolyutsii*, T. 10 (Berlin: 1923, Moskva: 1991), 214. Amiral A. V. Kolçak'ın sorgulama zaııtları.

⁴¹ Komodov, *Çernomorskiy Flot Rossii*, 14.

Antlaşması"ndan ve Sivastopol'ün Almanlar tarafından işgâl edilmesinden sonra, Rus İç Savaşı'nın ve Rusya topraklarının bir kısmının KABD* (ABD) de dâhil olmak üzere eski müttefikler tarafından işgâl edilmesinin artık zamânı gelmişti. I. Dünya Savaşı'na ancak 1917 yılında giren Amerika'nın planları, "Kolçak faktörü" hesâba katmadan düşünülemezdi. KABD Hükûmeti tarafından Kolçak'a, Deniz Harp Akademisi'nde mayın eğitmeni olarak donanmaya geçici hizmet vermesi için teklîf getirildi.⁴² Kolçak'ın bir dizi mülâkât vererek fikirlerini paylaşacağı husûsunda sözleşildi.⁴³ Aynı zamânda, A. V. Kolçak'ın ziyâreti sırasında, Amerikan donanmasının Boğazlara saldırı planının – ki muhtemelen Kolçak bu iş için dâvet edilmişti – iptal edildiği ortaya çıktı. Anlaşılan, Çanakkale harekâtının tekrârı gibi bir şey tasarlanmıyordu. Amerika bu süreçte Avrupa'ya asker çıkartma işiyle oldukça meşgûldü ve Türkiye (ve ardından Rusya) üzerinde ise ayrı planları vardı.⁴⁴ 17 Haziran'da Kolçak, sevgilisi Anna Vasilevna Timiryova'ya şunları yazdı: "*Kendimi kondoter* konumuna yakın bir hâl içerisinde buldum.*"⁴⁵

Sonuç

Sonuç olarak, bir kez daha vurgulayalım ki İtilâf Devletleri'nin Gelibolu (Çanakkale) harekâtı – Victoria Çağı'nın son savaşı – girift "Şark Meselesi"nin "hızlı" çözümü için atılmış fiilî bir adımdı. Harekât her iki taraf açısından da çok kanlı bir şekilde sona erdiyse de Türkiye haklı olarak bunu kendi zaferi olarak görmektedir.

Rusya'nın Boğazlar ve belki de İstanbul için uygulamaya konulamayan 1896, 1917 ve benzeri planları, sırf 1833* yılındaki durumu tekrâr etme "hayâlini" gerçekleştirmeye yönelik yapılan muntazam teşebbüsler silsilesinden ibâretti. Lâkin o zamânlar Çar ve Sultân-Halife birlikte hareket etmişti. Napolyon'u yenen Rus ordusunun îtibârı da o zamânlar hâlâ zirvedeydi.

Teşekkür:

Makaleyi Türkçeye çevirdiği için Eray AKÇAY'a müteşekkirim.

Beyanname:

* Ç.N.: Bir zamânlar Rusya'da Amerika Birleşik Devletleri için kullanılan isimlendirme: Северо-Американские Соединённые Штаты (САСШ)/Severo-Amerikanskije Soyedinyonnie Ştati (SASSŞ)/Kuzey Amerika Birleşik Devletleri (KABD).

⁴² Rusya Bilimler Akademisi Rus Coğrafya Derneği'nin aslı üyesi Aleksandr Smirnov'un *İzbrannie Trudi* adlı kitabına takdîmi. Bkz.: V. N. Kolçak, A. V. Kolçak, *İzbrannie Trudi* (Sankt-Peterburg: İzd. Sudostroenie, 2001), 18.

⁴³ A. V. Kolçak'a Britanya vatandaşlığı hâlihâzırda verilmişti.

⁴⁴ A. V. Kolçak ve onun yoldaşları KABD'nin Atlantik donanması manevralarına da katıldı.

* Ç.N.: İtalyanca *condottiero* veya *condottiere* kelimesinden gelen, Ortaçağ'da sözleşme (kontrat) karşılığı bir efendi veya şehir için paralı askerlik yapan kişiler için kullanılan terim.

⁴⁵ Veçe Yayınevî'nin baş editörü S. N. Dmitriev'in, S. P. Melgunov'un kitabına takdîmi. Bkz.: S. P. Melgunov, *Tragediya Admirala Kolçaka*, (Moskva: Veçe, 2017), 20.

* Ç.N.: Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Alî Paşa isyânının bastırılması için Osmanlı İmparatorluğu 3-7 Şubat 1833 târihlerinde Rusya'dan yardım talep etmişti. Bunun üzerine 20 Şubat 1833'te Boğaz'a giren Rus donanması Büyükdere önlerine demir attı ve akabinde 5 Nisan 1833'te 5000 kişilik bir Rus birliği Beykoz'da karaya çıkarıldı. Bu, her iki devlet açısından da imparatorluk döneminde Boğaza ayak basmayı başarmış ilk Rus birliğidir. Zamânla getirilen asker sayısı 10.000'in üzerine çıkmıştır. Netîcede Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Alî Paşa ile uzlaşılmasının ardından Rusya ile 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskelesi Antlaşması yapılmış ve iki gün sonra Rus donanması ve piyade birlikleri Boğaz'dan ayrılmıştır.

1. Etik Kurul İzni: Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

2. Katkı Oranı Beyanı: Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.

3. Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Acknowledgements:

I would like to thank Eray AKÇAY for translation the article into Turkish.

Declarations:

1. Ethics approval: Not applicable.

2. Author contribution: The author declares no one has contributed to the article.

3. Competing interests: The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Arhiv Russkoy Revolutsii. T. 10. Berlin: 1923, Moskva: 1991.

Bashanov, M. K.; A. A. Kolesnikov. *Nakanune Pervoy Mirovoy: Russkaya Voennaya Razvedka na Turetskom Napravlenii*. Tula: 2014.

Drogovoz, İ. *Turetskiy Marş. Turtsiya v Ogne Srajeniy*. Minsk: İzd. Harvest, Seriya Neizvestnaya Voyna, 2007.

Gotlib, V. V. *Taynaya Diplomatiya vo Vremya Pervoy Mirovoy Voyni*. Moskva: 1960.

Knyazev, Vladimir. *Jizn za Vseh i Smert za Vseh*. Kanada/Monreal: Sayt İstfaka MGU, 1970-1971.

Kolçak, V. N.; A. V. Kolçak. *İzbrannie Trudi*. Sankt-Peterburg: İzd. Sudostroenie, 2001.

Komoedov, V. P. Avt. Kollektiv Pod Red. Admirala Komoedova. *Çernomorskiy Flot Rossii (İstoriceskiy Oçerk)*. Simferopol: 2002.

Krestyaninkov, V. Ya., Molodtsov, S. V. *Kreyser "Askold"*. Sankt-Peterburg: İzd. Gangut, 2003.

Kuliçkin, S. P. *Tri Voyni Generala Yudenıça*. Moskva: İzd. Beçe, 2016.

Lutskiy, V. P. *Novaya İstoriya Arabskih Stran*. Moskva: 1965.

Makdono, Djaylz. *Posledniy Kayzer Vilgelm Neistoviy*. Moskva: 2004.

Matveev, A. N. "Hronika Otlojennogo Triumfa. Kak Rossiya Voyevala za Bosfor i Dardanelli", *Nezavisimaya Gazeta*, 23.12.2014. Son erişim 26 Ekim 2021, https://nvo.ng.ru/scenario/2014-12-23/10_khronika.html.

Melgunov, S. P. *Tragediya Admirala Kolçaka*. Moskva: 2017.

Miller, A. F. *Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii*. Moskva-Leningrad:1948.

Multatuli, P. *İmperator Nikolay II. Krestniy Put*. Moskva: 2013.

Rid, Djon. *Vdol Fronta*. Moskva: 2015.

Rogan, Yudjin. *Padenie Osmanskoy İmperii, Pervaya Mirovaya Voyna na Blijnem Vostoke*.

1914-1920. Moskva: 2018.

Sinyukov, V. V. "Naçalo Jiznennogo Puti i Arktiçeskie İssledovaniya", A. V. Kolçak. *Uçyonıy i Patriot*, Çast I. Moskva: İstitut İstorii Yestestvoznaniya i Tehniki im. S. İ. Vavilova. RAN, 2015.

Stoun, Norman. *Kratkaya İstoriya Turtsii. Ot Nişih Koçevnikov Seljukov – k Blistatelnoy Osmanskoy İmperii*. Moskva: 2014.

Şambarov, V. *Belogvardeysina. Neizvestnaya İstoriya Grajdanskoy Voynı*. Moskva: İzd. Algoritm, 2017.

Taras, A. E. (Redaktor-sostavitel), *Pervaya Mirovaya Voyna na More*. Minsk: İzd. Harvest, Moskva: İzd. Ast, 2001.

Tırkova, Ariadna. *Staraya Turtsiya i Mladoturki, God v Konstantinopole*. VII. Petrograd: 1915.

Utkin, A. İ. *Pervaya Mirovaya Voyna*. Moskva: İzd. Algoritm, 2001.

Vilson, H. *Morskie Operatsii v Mirovoy Voyne 1914-1918 gg*. Moskva: Gosudarstvennoe Voennoe İzdatelstvo, 1935.

Yeremeev, D. E.; M. S. Meyer, *İstoriya Turtsii v Seredine Veka i Novoe Vremya*. Moskva: İzd. MGU, 1992.

